

Отримано: 9 серпня 2019 року

Прорецензовано: 16 вересня 2019 року

Прийнято до друку: 23 вересня 2019 року

e-mail: kalitanewadd@gmail.com

leschenko.nat@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2019-7(75)-69-73

Калита А. А., Бурка Н. А. Методологічне підґрунтя дослідження когнітивних закономірностей просодичної організації дитячого маніпулятивного мовлення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 7(75), жовтень. С. 69–73.

УДК 167:801

Калита Алла Андріївна,

доктор філологічних наук, професор

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Бурка Наталія Анатоліївна,

кандидат філологічних наук

Київський національний лінгвістичний університет

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ КОГНІТИВНИХ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ ПРОСОДИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ДИТЯЧОГО МАНІПУЛЯТИВНОГО МОВЛЕННЯ

У статті на підставі наявного теоретичного знання розроблено методологічне підґрунтя міждисциплінарного дослідження саморозвитку когнітивних процесів породження та просодичної актуалізації дитячого маніпулятивного мовлення. Центральним інструментарієм процедури методологічного обґрунтування авторами обрано відому піраміду Клименюка, яка моделює духовне буття індивіда, що під частковим контролем свідомості здійснює свій перебіг в екзистенціальній, трансцендентній і ментальній сферах його психіки. За рахунок алгоритмічної логіки викладу сформовано комплекс наукових процедур, спрямованих на висвітлення якісної картини саморозвитку когнітивних актів, що беруть участь у породженні й актуалізації дитячого маніпулятивного мовлення, та на визначення провідних мовних і позамовних засобів його звукової матеріалізації. Подано критерій та розрахункову формулу для кількісного визначення рівня емоційно-прагматичного потенціалу в кожній точці біфуркації, яку визначають типові структури-атрактори саморозвитку фоноконцептів дитячого маніпулятивного мовлення, притаманні тому чи іншому прагматичному наміру дитини в комунікації. Викладене дозволяє здійснювати розгляд комунікативного феномена дитячої маніпуляції цюнайменше у двох масштабах: великому – віддзеркаленому повною структурою-атрактором, та малому – аналізованого у межах будь-якого часткового аттрактора. Підкреслено, що перспективність використання методології викладеного у праці покрокового аналізу просодичних особливостей дитячого маніпулятивного мовлення полягає в можливості комплексної якісно-кількісної оцінки закономірностей функціонування й перерозподілу в ньому емоційно-прагматичного потенціалу актуалізації фоноконцептів зокрема та будь-яких відомих засобів комунікації взагалі.

Ключові слова: методологічне підґрунтя, дитяче маніпулятивне мовлення, когнітивні процеси, саморозвиток, просодична організація, фоноконцепт.

Alla Kalyta,

Doctor of Philology, professor

National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

Nataliia Burka,

PhD in Philology

Kyiv National Linguistic University

METHODOLOGICAL BASIS FOR STUDYING COGNITIVE REGULARITIES OF PROSODIC ORGANIZATION OF CHILDREN'S MANIPULATIVE SPEECH

In the paper on the basis of existing theoretical knowledge, the authors advance the methodological grounds for the interdisciplinary study of self-developing cognitive processes of children's manipulative speech generation and its prosodic actualization. The authors have chosen the well-known Klymenyuk's pyramid as the central tool for the procedure of the research methodological substantiation. This pyramid is a model of the individual's spiritual being, which under the partial control of consciousness occurs in the existential, transcendental and mental spheres of his/her psyche. Due to the algorithmic logic of the paper outline, the authors formed a set of scientific procedures aimed at presenting a qualitative picture of self-developing cognitive acts that take place in the process of generating and actualizing the children's manipulative speech, as well as at identifying the leading linguistic and extra-linguistic means of its oral materialization. The paper also presents a criterion and a calculation formula for the quantitative assessment of the emotional-and-pragmatic potential level at each bifurcation point that determines typical patterns of phonoconcepts' self-development of the children's manipulative speech, characteristic of a child's pragmatic intentions in definite communicative situations. The stipulations outlined in the paper make it possible to consider the communicative phenomenon of children's manipulation on at least two scales: a large one that is reflected by the complete attractor structure, and a small one – being analyzed within any partial attractor. It is emphasized that the prospects of using the methodology of the step-by-step analysis of the children's manipulative speech prosodic organization, outlined in this paper, lies in a comprehensive qualitative and quantitative assessment of the regularities of functioning and redistribution of the phonoconcepts' emotional-and-pragmatic potential, in particular, and of any known means of communication, in general.

Key words: methodological basis, children's manipulative speech, cognitive processes, self-development, prosodic organization, phonoconcept.

Постановка проблеми. Серед різноманіття теоретичних і практичних питань щодо когнітивної специфіки функціонування відверто маніпулятивного мовлення в комунікації окреме досить важливе місце посідає проблема встановлення закономірностей просодичної організації дитячого маніпулятивного мовлення.

Актуальність її поглибленої розробки зумовлена, з одного боку, нагальними потребами вироблення у дитини стійких навичок норм спілкування у сім'ї та подальшого перебігу процесів її подальшої соціалізації, з іншого.

Водночас навіть вирішення такого, здавалося б, простого питання, як з'ясування когнітивних особливостей просодичної організації маніпулятивного мовлення дитини не є простим. Саме тому серед відомих нам фонетичних студій важко зустріти праці, спрямовані безпосередньо на вирішення цих питань. Зазначимо лише дві причини, пов'язані з труднощами розгляду маніпулятивного феномена у царині фонетики. Перша полягає в тому, що результати подібного дослідження можуть бути релевантними лише у випадку вивчення непередбаченого (спонтанного) мовлення. Це зрозуміло, оскільки в такому разі виникатимуть і додаткові труднощі, пов'язані з необхідністю керування дослідником змінами лінгвальних і позалінгвальних засобів просодичної організації дитячого маніпулятивного мовлення, які відіграють роль предметів дослідження. Друга причина полягає в тому, що вивчення дитячого маніпулятивного мовлення потребує проведення спеціального міждисциплінарного дослідження, виконанню якого має передувати його чітка методологічна проробка.

Тому **метою** започаткованого нами теоретичного пошуку є формування методологічного підґрунтя міждисциплінарно-експериментального вивчення когнітивних закономірностей просодичної організації дитячого маніпулятивного мовлення та обґрунтування основних процедур його дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вирішення зазначеної проблеми ми змушені, насамперед, виконати методологічні вимоги [8, с. 74-94] до процедури обґрунтування об'єкт-предметної структури дослідження, від результату якого безпосередньо залежать логіка та якість започаткованого у цій праці теоретичного пошуку.

Зрозуміло, що в разі проведення експериментально-фонетичного розгляду когнітивних закономірностей просодичного оформлення дитячого маніпулятивного мовлення дослідникові необхідно мати професійне лінгвістичне знання. Оскільки експериментальне документування живого дитячого мовлення здійснюється, зазвичай, у вигляді відео-звуківих матеріалів, що містять відповідні відео- і звукоряди, то необхідність володіння дослідником знанням з позалінгвального супроводу мовлення також поза сумнівом. У зв'язку з міждисциплінарним характером когнітивного дослідження, у лінгвіста неминуче виникатиме також потреба у використанні тих чи тих класичних елементів лінгвістичного, соціокультурного, психологічного та фізіологічного знань.

За означених умов, скористувавшись відомим методологічним образом [8, с. 85], ми отримуємо подану на рис. 1 модель членування об'єкта нашого дослідження.

Рис. 1. Модель членування структури об'єкта комплексного лінгвістичного міждисциплінарного дослідження дитячого маніпулятивного мовлення

Модель свідчить, що лінгвістичне міждисциплінарне дослідження дитячого маніпулятивного мовлення є і багатопредметним, і багатоаспектним. Тому для адекватного обґрунтування цільової структури аналізованого дослідження ми змушені навести нижче сформульовані відповідно до відомого алгоритму [8, с. 119] його атрибути.

Проблема: установлення когнітивних закономірностей просодичної організації дитячого маніпулятивного мовлення.

Тема: просодична організація дитячого маніпулятивного мовлення.

Мета: обґрунтування когнітивних закономірностей просодичної організації дитячого маніпулятивного мовлення шляхом установлення типових комплексів лінгвальних та позалінгвальних засобів його актуалізації.

Об'єкт дослідження: дитяче маніпулятивне мовлення.

Предмети дослідження: комплекси лінгвальних і позалінгвальних засобів просодичної організації дитячого маніпулятивного мовлення.

Гіпотезу дослідження побудовано з припущення, що просодичне оформлення дитячого маніпулятивного мовлення ґрунтується на використанні дитиною певних комплексів лінгвальних і позалінгвальних засобів, типові варіанти просодичної актуалізації якого можливо встановити за умови чіткої диференціації когнітивних чинників маніпулювання на внутрішні і зовнішні, на зразок поганого самопочуття, інстинктивного або емоційного збудження, незадоволеного бажання, природної потреби у чому-небудь тощо.

Як бачимо, саме смислове насичення викладених таким чином атрибутів наукової праці дає нам можливість чіткого визначення всіх елементів (предметів та аспектів) об'єкт-предметної структури дослідження, системна схема якої наведена на рис. 2.

З наведеної схеми видно, що відповідно до мети нашого пошуку першим предметом дослідження обрано лінгвальні засоби дитячого мовлення. При цьому стає зрозумілим, що предмет охоплює лексичні, граматичні і стилістичні засоби дитячого мовлення як аспекти його наукового розгляду.

Рис. 2. Схема об'єкт-предметної структури дослідження когнітивних закономірностей просодичної організації дитячого маніпулятивного мовлення

До складу другого предмета (позалінгвальні засоби комунікації), як видно з рис. 2, входять просодичний, кінестетичний і проксемічний аспекти.

Що стосується третього предмета, то в його межах у якості аспектів дослідження має здійснюватися розгляд таких комплексів чинників, як погане самопочуття, інстинктивно-емоційне збудження і незадоволені потреби або бажання, здатні викликати та суттєво впливати на перебіг когнітивних процесів стохастичного саморозвитку актів мовлення і мисленнєвої діяльності дитини.

Нагадаємо, що, по-перше, відповідно до відомих [8, с. 76-78] методологічних вимог, предметом дослідження може виступати будь-яка частина або сторона об'єкта, яка впливає на його функціонування. По-друге, предмети дослідження обираються дослідником довільно, але за умов існування можливості спостерігати щонайменше зміни трьох їхніх станів чи форм прояву певних властивостей. По-третє, процедуру планування експериментів спрямовано саме на виявлення впливу змін станів предметів дослідження на закономірності функціонування його об'єкта.

Зважаючи на це, неважко зрозуміти, що для трьох змін станів першого предмета дослідження (лінгвальні засоби мовлення) цілком достатньо розглянути приклади, у яких провідну роль у просодичному оформленні дитячого маніпулятивного мовлення почергово або одночасно відіграють лексичні, граматичні чи стилістичні засоби. Подібно до цього, експериментально має вивчатися стан змін об'єкта внаслідок варіювання значущості впливу на комунікацію просодичних, кінестетичних і проксемічних засобів, що входять до складу другого предмета дослідження. Та сама картина має місце під час установлення особливостей впливу змін аспектів у межах третього предмета дослідження.

Сформувавши таким чином об'єкт-предметну структуру, ми з достатнім ступенем методологічної надійності спроектували й відповідну їй цільову структуру нашого дослідження, наведену на рис. 3.

Рис. 3. Схема цільової структури дослідження когнітивних закономірностей просодичної організації дитячого маніпулятивного мовлення

Звертаючись до змістового насичення елементів цієї методологічної схеми, підкреслимо, насамперед, таке. Наведена на ній структура обмежує глибину наукового пошуку від процедур теоретичного аналізу важливих характеристик і властивостей об'єкта до завдань експериментального дослідження та його конкретних питань. У свою чергу, ширина експериментального пошуку обмежується кількістю предметів дослідження і пов'язаних з ними питань.

Слід звернути увагу й на те, що поняття, вживані у схемі на позначення сутності завдань і питань, формують термінологічний апарат для подальшого опису результатів дослідження.

Крім того, важливо розуміти також, що внаслідок вирішення двох перших завдань цієї схеми дослідник отримує інформацію для опису динаміки змін станів досліджуваного об'єкта. А вирішення третього завдання дає йому підстави встановити причинно-наслідковий зв'язок між чинниками та результатами саморозвитку процесів дитячого маніпулятивного мовлення.

Образно кажучи, виконання викладених нами методологічних процедур гарантує лінгвістичній можливості адекватного наукового опису якісного боку досліджуваного ним явища просодичного оформлення дитячого маніпулятивного мовлення. Водночас під кутом зору сучасного рівня розвитку наукового знання, для когнітивного опису об'єкта цього замало, оскільки виникає постійна практична потреба його супроводу відповідними кількісними закономірностями.

Це питання не є надто складним, проте воно пов'язане з необхідністю оволодіння дослідником-фонетистом певним обсягом знань, здобутих у царині суміжних з лінгвістикою наук. За цих умов проблему кількісного дослідження когнітивних феноменів дитячого маніпулятивного мовлення доцільно вирішувати, скориставшись відомою пірамідою Клименюка, здатною віддзеркалювати когнітивні процеси духовного буття індивіда [6, с. 210].

Для цього достатньо, опанувавши викладене у джерелах [6, с. 97-126, 208-234; 7; 4, с. 207-221] знання, побудувати відповідну синергетичну модель, смисломістке насичення якої відповідатиме меті виконуваного дослідження. Приклад саме такої, трансформованої до проблем нашого дослідження моделі наведено на рис. 4.

На моделі піраміди зображено кінцеву структуру-атрактор 1-С зародження та подальшого розвитку процесів просодичного оформлення маніпулятивного дитячого мовлення. Ця структура-атрактор відображає повну траєкторію або шлях саморозвитку, що складається з п'яти часткових атракторів 1-2, 2-3, 3-4, 4-5 і 5-С. Кожну точку початку та кінця часткового атрактора прийнято називати точкою біфуркації у саморозвитку описуваної системи. Механізм перебігу процесів у будь-якій точці біфуркації є однаковим: спочатку система входить у хаос, усередині якого зароджується новий порядок – нова часткова траєкторія (частковий атрактор) її наступного розвитку.

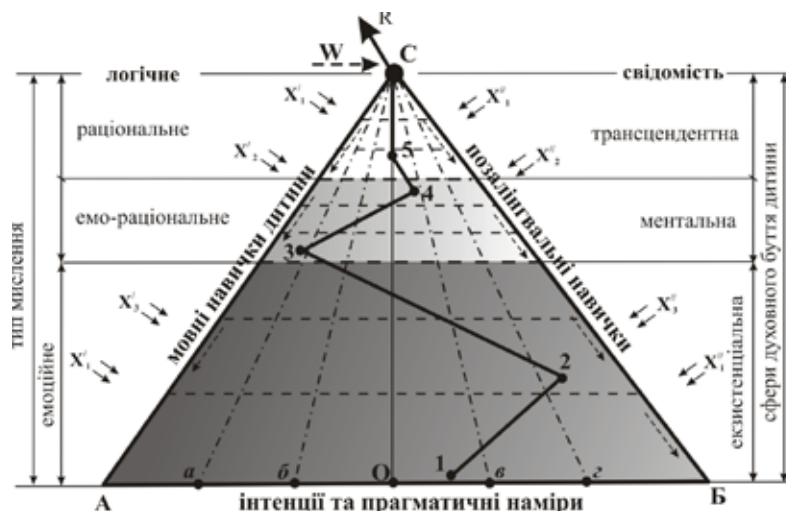

Рис. 4. Приклад трансформування універсальної синергетичної моделі [6, с. 210] для опису саморозвитку когнітивних процесів дитячого маніпулятивного мовлення

Конкретні якісні і кількісні показники, що характеризують поведінку системи у точках біфуркації – фоноконцептах [2, с. 49], у синергетиці називають параметрами її стану. Комплексні чинники більш високого рівня абстракції, які здійснюють суттєвий вплив на саморозвиток системи, прийнято називати параметрами порядку. На моделі прикладу (рис. 4) параметрами порядку є: мовні навички дитини, її позалінгвальні навички, а також інтенції та прагматичні наміри дитини.

Тяжіння будь-якої точки біфуркації на моделі у бік прямої АС – мовних навичок дитини як параметра порядку, свідчить про його пріоритетний вплив на процес саморозвитку системи. А тяжіння точок біфуркації до прямої СВ показує, що саморозвиток системи зумовлено переважанням впливу позалінгвальних навичок дитини на її маніпулятивне мовлення.

Зупинимось також стисло на можливостях кількісної оцінки психо-енергетичних змін, що відбуваються під час саморозвитку процесів, з яких складається феномен маніпулятивного дитячого мовлення. Для цього нагадаємо, що у праці [4, с. 94-107] обґрунтовано формулу для обчислення величини безрозмірного кількісного К-критерію (критерію Калити-Тараненко) рівня актуалізації емоційно-прагматичного потенціалу висловлення:

$$K = \frac{F_0 \times t \times I_0}{1000 \times I_3}$$

де: К – критерій рівня актуалізації емоційно-прагматичного потенціалу висловлення; F_0 – частота основного тону (Гц = 1/с.); t – тривалість звучання складу (мс.); I_0 – інтенсивність частоти основного тону (дБ = ерг/м²с); I_3 – інтенсивність третьої форманти (дБ = ерг/м²с); 1000 – коефіцієнт переведення мілісекунд у секунди.

Розрахунки показників K -критерію проводились на підставі даних, отримуваних з використанням відомої комп'ютерної програми Praat [9]. При цьому експериментально було встановлено значення K -критерію, за якими слід будувати таку шкалу рівнів актуалізації емоційно-прагматичного потенціалу висловлення: низький ($K < 30$), середній ($K = 30-105$) і високий ($K > 105$).

Лінгвістам-фонетистам добре відома практична здатність аудиторів-фонетистів та носіїв мови без ускладнень розрізняти три рівні актуалізації мовцем і емоційного, і прагматичного потенціалів висловлення. Виходячи з цього, у праці [5] запропоновано відповідну сітку, у побудову шкал якої покладено три відповідні рівні зазначених потенціалів.

Таку координатну сітку й нанесено нами на площину трикутника моделі рис. 4. На ній на горизонталі АБ площини трикутника побудовано шкалу рівнів актуалізації емоційних потенціалів висловлень (у нашому випадку – окремих фоноконцептів). Зазначені рівні виокремлено таким чином: площина $бСО$ охоплює можливі актуалізації комунікативних концептів з низьким рівнем емоційного потенціалу, у площині $аСб$ концентруються концепти середнього рівня емоційного потенціалу, а у площині $АСа$ матимуть місце концепти з високим рівнем емоційного потенціалу. Подібним чином праворуч від точки О розташовуються площини: $ОСв$ – низького емоційного потенціалу, $вСг$ – середнього та $гСБ$ – високого. Як бачимо, рівні емоційних потенціалів зростатимуть у міру наближення точок-концептів до сторін піраміди АС та БС, що символізують параметри порядку.

З моделі видно, що по її осі також розміщено вертикальні шкали трьох рівнів актуалізації мовцем прагматичного потенціалу висловлень (або фоноконцептів). Зазначені шкали є цілком тотожними в екзистенціальній, ментальній та трансцендентній сферах духовного буття дитини. Звернувшись, наприклад, до екзистенціальної сфери рис. 4, ми побачимо, що її площину по вертикалі тонкими штриховими лініями поділено на три зони. У нижній її зоні актуалізуватимуться концепти з низьким прагматичним потенціалом. У середній знайдуть своє місце точки-концепти середнього прагматичного потенціалу. Зрозуміло, що у верхній зоні членованої таким чином екзистенціальної сфери дослідник має розташовувати актуалізовані дитиною концепти, які мають високий рівень прагматичної енергії. Тієї самої логіки він має дотримуватися й під час нанесення точок-концептів у площинах ментальної та трансцендентної сфер моделі. Підкреслимо тут, що у структурі-атракторі можуть мати місце точки-концепти різні за природою свого походження (просодичні, кінестетичні, проксемічні тощо) [7], вибір яких дослідником у якості елементів моделі залежить від завдань конкретних досліджень. Заслуговує на увагу й те, що за рахунок стохастичного перерозподілу психофізіологічної енергії у психіці людини [1, с. 5-14] різні за природою концепти здатні здійснювати суттєвий вплив на саморозвиток когнітивних актів у процесах мовлення та мисленнєвої діяльності дитини.

Нагадаємо також, що особливості перебігу когнітивних процесів в екзистенціальній, ментальній і трансцендентній сферах духовного буття людини вичерпно описано у праці [6, с. 208-234].

Нам лишається додати, що, залежно від завдань розгляду, дослідник має можливість паралельного нанесення на площину моделі рис. 4 просодичних, кінестетичних, проксемічних точок-концептів, а в разі необхідності також концептів-понять. З огляду на це, дослідник, зважаючи на загальну шкалу часу (вісь ОС), може реалізувати комплексний багатоальтернативний аналіз закономірностей лінгвоенергетичної взаємодії зазначених концептів у процесах їхнього когнітивного саморозвитку.

Висновки. Розроблене у цій праці методологічне підґрунтя дослідження когнітивних закономірностей просодичної організації дитячого маніпулятивного мовлення дозволяє здійснювати розгляд цього комунікативного феномена щонайменше у двох масштабах: великому – відзеркаленому повною структурою-атрактором, та малому – аналізованого у межах будь-якого часткового атратора. Перспективність використання методології викладеного вище покрокового аналізу просодичних особливостей дитячого маніпулятивного мовлення полягає в можливості комплексної якісно-кількісної оцінки закономірностей функціонування та перерозподілу в ньому емоційно-прагматичного потенціалу актуалізації фоноконцептів зокрема та будь-яких засобів комунікації взагалі.

Література:

1. Калита А. А. Актуалізація емоційно-прагматичного потенціалу висловлення : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. 320 с.
2. Калита А. А. Фоноконцепт як категорія когнітивної фонетики. *Будещето проблемите на световната наука – 2008 : матеріали за 4-а міжд. науч. практ. конф.* (Софія, 15-30 април, 2008). Софія : “Бял ГРАД-БГ” ООД, 2008. Т. 3: Філологічні науки. С. 48–49.
3. Калита А. А. Энергетическая теория речи: ее сущность, современное состояние и перспективы исследования. *Когниция, коммуникация, дискурс.* Харьков : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2013. № 7. С. 33–53.
4. Калита А. А. Энергетика речи : монография. Киев : Кафедра, 2016. 292 с.
5. Калита А. А., Клименюк А. В. Теоретико-методологические основы исследования флуктуации эмоционально-прагматического потенциала речемышления и мышледействия человека. *Odessa linguistic journal.* 2019. № 13. С. 116–124.
6. Клименюк А. В. Знание, познание, когниция : монография. Тернополь : Підручники і посібники, 2010. 304 с.
7. Клименюк А. В. Когнитивистика: проблемы, представления и реальность. *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія : Філологічні науки.* 2017. Вип. 153. С. 438–460.
8. Клименюк О. В. Технология научного исследования: авторский учебник. Київ ; Ніжин : ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2006. 308 с.
9. Praat: Program by Paul Boersma and David Weenink. Version 5.4.04. University of Amsterdam, Spuistraat 210, 1012VT, Amsterdam, The Netherlands. URL: <http://www.fon.hum.uva.nl/praat/>